

УДК 141.7

Кривда Н. Ю

КУЛЬТУРНИЙ ПОЛІЦЕНТРИЗМ В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРОЕКТІ

В статье затрагиваются проблемы поликультурной системы Украины, возможности реконструкции и идентификации.

Ключевые слова: идентичность, культура, цивилизация, этнос.

The article covers the problems of polycultural system in Ukraine, possibilities of state reconstruction and national identification.

Key words: identification, culture, civilization, ethnos.

Неортодоксальні дослідники і в Україні, і в діаспорі давно визначали культурний поліцентризм, зокрема, наявність дихотомії україномовного та російськомовного елементів у соціумі України. Основним предметом аналізу, що витікав із визнання цих протиріч, стало дослідження *співвідношення між українським державотворенням та національною відбудовою*. Відновлена незалежність України не привела до автоматичної побудови етнонаціональної української держави, створення якої визначали як головну мету політичної діяльності діаспори зокрема. Але для поміркованих дослідників такий розвиток подій був передбачуваним.

Проблему ідентичності по-різному розглядають дослідники як в Україні, так і за кордоном. Малоросійська спадщина – початок сучасного українського національного будівництва, – вважає Зенон Когута. Концепцію множинних лояльностей та ідентичностей висуває Павло Магочий. Діалектику становлення української модерної нації Роман Шпорлюк визначає як деструкції старих польської та російської націй. Суперечливість взаємозв'язку процесів модернізації та національного будівництва відзначає Орест Субтельний.

Метою статті є вивчення шляхів українського соціуму до спільного українського проекту через визначення власної ідентичності та формування культурного діалогу як у середині країни, так і зі світом.

Ясне розуміння власної цивілізаційної ідентичності сприяло видатним успіхам таких країн, які, не руйнуючи власної органічності, вибірково й гідно сприймають інновації західного походження. Амбівалентні наслідки має економічна й культурна асиміляція там, де цивілізаційно-культурні межі розмиті. Україні, яка географічно, історично, ментально близька до центральноєвропейського варіанта Західної цивілізації, «важко вирішити, якою мірою вона співпричетна останньому, а якою – Східноєвропейсько-Євразійському, останніми століттями – російсько-радянсько-пострадянському світові», – зазначають С. Кримський та Ю. Павленко [2, с. 14].

Відомий політичний історик з діаспори Р. Шпорлюк у роботі «Імперія та нації (з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі)» зазначав, що незалежна Україна, проголошена в серпні 1991 року, самовизначалася не як етнічна держава. Це

була територіальна, владна, юридична одиниця, фактично спадкоємиця Української РСР, а її громадяни мали різне етнічне походження, основними мовами їх спілкування були російська та українська (у різних співвідношеннях), а також мови інших етнічних груп [6]. Проголошення незалежності дослідник вважав результатом складного політичного компромісу між різними політичними силами в Україні. Більшість із цих політичних сил не мала вираженого українського національного наповнення, більше того, проголошення жорстких національних гасел у програмі побудови української держави було здатне зірвати цей компроміс. Розвиток політичної структури в Україні від початку перебував переважно під впливом західної традиції, а не українських діаспорних політичних інститутів, відзначав Ю. Луцький, а «на Заході політика – це мистецтво компромісу, домовлення після всебічного обговорення справ. ... Вона, між іншим, не вимагає того, що домагається політики діаспори – єдності» [3, с. 130].

Суперечливе становище України в цивілізаційному просторі пов'язане з різноспрямованими векторами ціннісних орієнтацій її громадян, що об'єктивно обумовлене тисячолітньою історією, «а тому і не переборюване ні в одній, ні в іншій бік у найближчому майбутньому» [2, с. 14]. Саме це, як вважають українські дослідники С. Кримський та Ю. Павленко, а не «національна гетерогенність чи фактична двомовність, становить глибинну й хронічну загрозу» для існування України як незалежної держави [2, с. 14].

Для успіху державотворення Україні надзвичайно важливо й надалі відстоювати принцип, згідно з яким українська нація насправді є багатоетнічною політичною, а не етнічно-мовною спільнотою, – вважає Р. Шпорлюк. Дослідник зазначає, що, виходячи з такого засновку, Україна має розв'язувати проблеми регіоналізму: варто було б визнати особливі умови та потреби окремих частин країни, територія якої охоплює простір від Карпат до Азовського моря [6].

Відсутність значного підґрунтя для впровадження національно орієнтованих засад державотворення в Україні має як культурософські та історіософські, так і суто політичні засади. По-перше, «із хвилею послаблення утисків національне починає трансформуватися в понаднаціональне. Це не означає занепад національного. Тільки наголос змінюється» [3, с. 76]. Етнонаціональна програма стала одним з важливих чинників у боротьбі за незалежність, й гасла української національної незалежності не викликали заперечень із боку представників інших національностей, що доклали чимало зусиль у створенні української держави.

Але після здобуття незалежності впровадження суто національної програми вже перестало бути консолідуючим фактором, натомість й не було виправдано через фактичну багатокультурність країни. Адже «Україна етнічно неоднорідна. Значна кількість її населення – росіяни, а багато українців “за паспортом” вправніші в російській, ніж в українській мові. Мовний дуалізм має також географічний вимір. Захід є переважно україномовним, Схід і Південь великою мірою російськомовні. На таку роздвоєність накладаються важливі соціоекономічні відмінності: Захід є сільським, а Схід – міським» [6].

Для України обмеження завдань державного будівництва лише національним

порядком денним було не тільки недоцільним (як зазначає Луцький, «у час національного піднесення не треба замикатися в собі, а шукати доріг у світ. Не вважати, що перш за все мусимо вибороти незалежність і національну суверенність, а лише потім думати про світовий контекст. Ці цілі треба здобувати рівночасно» [3, с. 128]), але й небезпечним. Надзвичайно важливим завданням у розвитку України було протиставитися спокусам етнічного розбрату, побудованим на давніх кривдах, особливо там, де разом живуть люди різних мов, культур і релігій. ... Народи України не повинні вірити в розмови про те, що їхнє мирне співіснування є неприродним.

Аналіз процесів здобуття незалежності, що його здійснив Р. Шпорлюк ще в 2000 році, носить виразно пророчий характер. Процес здобуття незалежності та подальше її закріплення спричинили кілька чинників, серед яких західний дослідник називає широкі демократичні процеси на теренах колишнього СРСР (культурно-політичне відродження в Україні стимулювали події саме в Росії) та в Східній Європі загалом, «повернення» історії в Україні дозволило домогтися прориву в справі виборювання незалежності та державного будівництва та, нарешті, чорнобильські події, які стали відправною точкою цього процесу, що, зрештою, спричинив широкий національний рух.

Чорнобиль був територіально українською проблемою, але його масштаби явно не обмежувались етнічними рамками; це й створило засади демократичного руху, який був українським територіальним.

Згодом «повернення історії», яке спричинив чорнобильський рух, стало «одним із вирішальних чинників національного пробудження. В Україні найважливішою сторінкою “поверненої історії” стала, без сумніву, найбільша трагедія, пережита українцями, принаймні до Чорнобиля, – голодомор 1932–1933 рр.» [6], яка мала вже більш виразне національне забарвлення, але не зумовило остаточного переходу навіть частини демократичного руху на національне підґрунтя.

Трансформація демократичного руху в Україні у виражений національний та завершення формування дихотомії «український – російськомовний» пов’язане із постановкою низки питань у сфері міжконфесійних відносин, адже релігія має безпосереднє відношення до національної проблеми в Україні. «Рух за визнання Української греко-католицької церкви, який 1989 р. став масовим... голоси за відновлення Української автокефальної православної церкви, знищеної у 30-х роках» [6], стали такими кроками до визначення національного порядку денного в державотворенні в Україні.

Надалі поділ лише поглибився й згодом був представлений як «поділ між тими, хто за радянську систему (чи за те, що вони пам’ятають як радянську систему), й тими, хто хоче рухатися від неї до “Європи”». Вже тоді, у 2000 році, вчений підкреслює, що поділ має досить виразний географічний вимір, що може навіть перетворитися на етнічний, щось на зразок «українсько-російського розколу...» [6]. Чимало проблем сучасної України пов’язані з радянською системою, радянськими суспільними інститутами та цінностями. Саме ставлення до них розділяє українців сьогодні [6].

Через сім років, пройшовши крізь героїчно-ганебні вибори 2004 року, ставши

свідками революційного піднесення гідності та розчарування в майданний героях, отримавши нову владу, українці опинилися на межі розколу. Водоподіл позначається по лінії модерну і дежавю радянської цивілізації, – вважає сучасний політолог А. Єрмолаєв. «Ідеї європейської ідентичності дісталися в спадок від націонал-демократів представникам групи капіталів, пов'язаних з глобалістськими процесами в економіці. Реставраційний фетишизм з його меркантильністю, консерватизмом та мовними протиріччями став зручним інструментом в руках промислових груп сировинного сектора, власників “заводів та пароплавів”, що залежать від російського газу та замовлень на труби. Європейський модерн та радянська цивілізація зіштовхнулися в шатах українського “заходу” та українського ж “сходу” як дві мови нації, два ідеали облаштування країни» [1].

Як зазначає відомий політичний аналітик М. Рябчук, «подібна амбівалентність притаманна всім народам, призвичаєним до державного патерналізму, проте... сьогоднішній українець психологічно розщеплюється не лише між цінностями державного патерналізму та вільного ринку, комуністичного авторитаризму й ліберальної демократії, а й між традиційно-советською і новою українською ідентичністю, між „вищою”, „престижнішою” імперською мовою та культурою і відроджуваною мовою та культурою своїх „нижчих”, переважно сільських предків» [5].

Отже, в Україні так само, як у діаспорі, питання ідентичності не може бути автоматично вирішеним. Стоїть питання про існування української ідентичності, яка була спільною для всіх українських земель. Саме наявність цієї ідентичності є головним інструментом у забезпеченні єдності різних регіонів України та запобіганні виникненню між ними конфліктів на етнічній, релігійній і регіональній основі. Проблема національної ідентичності та єдності тісно пов'язана з культурними та історичними орієнтирами в українському суспільстві. «Незалежно від характеру аргументів – були вони історичними, етнографічними чи філологічними – твердження про наявність окремої української культурної ідентичності мали політичний контекст від самого початку. Так чи інакше вони ставили під сумнів офіційне, імперське бачення нації» [6].

Формування ідентичності в Україні має складний багаторівневий характер. Відособлення українців від росіян і поляків не гарантувало того, що ті українці, які не бажали бути росіянами, об'єднуються з тими, хто не хоче перетворюватися на поляків: «Російські українці боронили свою ідентичність від росіян; галицькі та й ті правобережні українці, що жили під Росією після 1793–1795 рр., переймалися переважно тим, як зберегти себе поряд з поляками. Потрібен був час, аби російські українці почали думати про польських та австрійських як про співвітчизників, а останні – сприймати перших у той самий спосіб» [6].

Одним із чинників формування єдиної української ідентичності став пошук каналів діалогу зі світовим контекстом та трансляції українського національного культурного продукту в цьому просторі. Головною проблемою в реалізації цього проекту була історично зумовлена наявність в українському культурному процесі феномена посередника між українською та світовою культурою. Цю роль виконували

різні актори. Для Східної України тривалий час російська культура відігравала роль головного інструменту й гаранту доступу до світової цивілізації та культури. Водночас вона була фільтром у цьому процесі.

Для західноукраїнських земель роль посередника відігравали й польські, й австро-угорські цивілізаційні структури, що допомагало діалогу українців із західною культурою, певною мірою ускладнюючи внутрішньоукраїнський діалог. Прагнення українців до подолання цієї перешкоди багато в чому зумовило зміцнення їхнього спільного прагнення до розвитку єдиної української мови.

Нарешті, роль посередника намагалась й намагається виконувати українська діаспора. Але нерозв'язаність внутрішніх протиріч, в тому числі й щодо ідентичності, в самій діаспорі, напевно, заважало їй набути повноцінної ролі якісного посередника. Діаспора, скоріше, поновлювала місце України як периферії (невипадково Ю. Луцький зазначав, що в діаспорі «постає цікава амальгама провінційності української та канадської, бо ж світовідчуження цих людей таке глибоко провінційне, що не вливається в головну культурну течію Америки чи Європи» [3, с. 54]).

Позбавитися посередників у спілкуванні зі світовою культурою, набути власного голосу в цьому діалозі – таким стали завдання всієї української культури й, відповідно, роль кожної її частини, включно із діаспорою. Р. Шпорлюк зазначав, що «як для Росії здатність бути вікном у світ для її народів є запорукою єдності країни, так і для України можливості незалежного існування значною мірою залежатимуть від її успіхів у виведенні українців у світ та ознайомленні світу з Україною. Успіх чи невдача у розв'язанні основних “внутрішніх” проблем України безпосередньо пов'язані з тим, які відносини вона налагодить із світовою спільнотою» [6].

У забезпеченні власної національної ідентичності для України важливо відмовитися від посередників у спілкуванні зі світовим контекстом. «...якщо ми обираємо служіння національній ідеї не заради самоутвердження, а як люди культури, ми завдяки цьому обираємо цілісний людський світ, де національне – один із аспектів», – пише відомий український дослідник В. Малахов [4, с. 446].

Крім зовнішніх, країні необхідно вирішувати і внутрішні проблеми. Нагальними є економічні, соціальні, екологічні питання. Але їх вирішення неможливе без врахування цивілізаційних кодів, різних для різних частин України. «...Потрібне перезавантаження українського національного проекту», – наполягає А. Єрмолаєв. Успіх проекту пов'язаний зі здатністю еліти очолити процес трансформації, яка має поєднати традицію та модернізм, використовувати та розвивати національні ресурси з різними цивілізаційними кодами, засвоїти та культивувати історію свого народу без вилучень та відсилань до міфічного Золотого віку. Молодий соціум потребує укріплення як надрегіонального цілого. «Якщо сучасна еліта України з цим надзавданням не впорається, тіньове громадянське суспільство буде вимушене сформулювати соціальний запит на контреліту. Це... завдання недалекої перспективи» [1].

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що предметом дослідження стало співвідношення процесів державотворення та національної відбудови. Українська нація насправді є багатоетнічною політичною, а не етнічно-мовною спільнотою.

Кривда Н.Ю. **КУЛЬТУРНИЙ ПОЛІЦЕНТРИЗМ В УКРАЇНСЬКОМУ
НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРОЕКТІ**

Різноспрямовані вектори ціннісних орієнтацій громадян роблять цивілізаційний вибір країни невизначеним. Відродження національної програми після здобуття незалежності перестало консолідувати суспільство. Багатокультурність, мовний дуалізм та ставлення до радянських інститутів розділяє спільноту. Факторами, що спонукали національно-демократичні процеси в країні, були перетворення на теренах СРСР, «повернення» в простір історії факту голодомору, що його вилучила радянська цензура, чорнобильські події та міжконфесійна боротьба, у якій, власне, демократичний рух набрав рис національного. Формування української ідентичності демонструє завжди політичний модус. До усвідомлення власної ідентичності та до діалогу зі світом східні та західні землі рухалися різними шляхами, залучали різних посередників. Зараз успіх української держави залежить від самостійного налагодження зв'язків зі світом. У внутрішніх процесах перетворення країни українська еліта має поєднувати традицію та модернізм, використовувати та розвивати національні ресурси з різними цивілізаційними кодами, засвоїти та культивувати історію свого народу без вилучень. Молодий соціум потребує зміцнення як надрегіонального цілого.

Література:

1. *Ермолаев А.* Советская цивилизация и европейский модерн. <http://www.ng.ru/courier/2006-03-13>
2. *Крымский С. Б., Павленко Ю. В.* Введение. Инварианты цивилизационного процесса // Цивилизационные модели современности и их исторические корни / Ю. Н. Пахомов, С. Б. Крымский, Ю. В. Павленко и др. – К., 2002.
3. *Луцький Ю.* З двох світів. – К., 2002.
4. *Малахов В.* Особистість і національна культура: підґрунття етичних проблем // Феномен української культури: методологічні засади осмислення. – К., 1996.
5. *Рябчук М.* Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення. – К., 2000.
6. *Шпорлюк Р.* Імперія та нації (з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі). – К., 2000.